

Analytical mythology of the capitals of Takhte Jamshid; allegories and symbols of identity in Achaemenid architecture

Sahand Mohammadi Khabazan [iD](#)*

PhD in urban planning, Faculty of architecture and urban planning, Tehran University of art, Iran.

(Received: 21 Feb 2023, Accepted: 29 Apr 2023)

All of the palaces in Takhte Jamshid citadel are decorated with special ornaments which each of them refers to a meaning and among these ornaments the column capitals can be grouped in four types; bull, lion, winged bull-man and bird with a lion's paw. This study with the help of allegorical mythology method of Georg Friedrich Creuzer showed that the meaning behind these forms are influenced by the mythological narratives of the Indo-Iranian peoples on the one hand, and on the other hand by astronomy and myth of the Mesopotamia. Therefore the column capital in the form of the lion in the east is connected with Mitra, and also with the sun that rises from the east, the column capitals in the form of the bull in the main halls are associated with blessing and life, and in the west with the bull in front of the lion as an astronomical phenomenon which indicates the beginning of spring, and, with the killing of the bull by the hands of Mitra, which is an allegory of creation and blessing, and finally, the winged bull-man is both indicative of the Indo-European tripartite actions and also protection of the blessing of life, and it can also be related to Mesopotamian Enki.

Keywords:

Achaemenid, Takhte Jamshid, Allegorical Mythology, column capitals, ornaments.

Introduction:

Introduction: Takhte Jamshid Citadel was a part of the city of Parse during the Achaemenid period. The construction of this citadel, one of the most important remaining works from the Achaemenid period, was started by Darius I and finished by Xerxes. This citadel consists of a vast space placed on a platform and includes many pillared buildings. In its buildings and palaces, many stone ornaments, reliefs and statues are used, which play an important role in defining these

Citation: Khabazan, Sahand Mohammadi (2023). Analytical mythology of the capitals of Takhte Jamshid; allegories and symbols of identity in Achaemenid architecture, *Journal of Two-Quarterly Journal of Visual Arts Studies*, 1(1-2), 79-89. (in Persian)

DOI: <https://doi.org/10.22111/jart.2023.44918.1030>

spaces. One of the most important ornaments is the capitals of the buildings, which are different in palaces and even in different parts of the same palace. The capitals consist of four types: a bull, a lion, a winged bull-man, and a bird with a lion's paw. This study aims to reach the deepest hidden layers of culture that led to the formation of these capitals in the Achaemenid period through mythological study and to discover the meaning behind them and the connection between them. In particular, the main question is: "What is the meaning behind each of the capitals of Takhte Jamshid palaces, and what roles did these capitals and the meaning behind them play in defining the desired space?"

Method: the new mythology approach and the allegorical mythology research method of Georg Friedrich Creuzer was chosen as one of the methods of this approach. The new mythology is an approach to mythology in contrast to traditional mythology because traditional mythology only investigates and studies mythological narratives in the form of legends or unreal stories, while the new mythology seeks to explore the hidden logic behind the structure of the myth by delving deeper into mythological narratives and benefiting from them in the analysis of artistic and literary works and any cultural product (Namvrmotalaq, 2013: 47-48). Allegorical mythology consists of three steps: 1- In the first stage, one should pay attention to the detailed description of the form of the work or, in the Creuzer expression, the images of the work in question and discover the symbolic aspects or, as Creuzer puts it, the symbolic forms; 2- The second stage seeks to discover and distinguish the narratives or, in the Creuzer expression, allegories that lie behind the symbolic forms founded in the previous stage.

That is, in this stage, narratives are identified, which

themselves have caused the formation of symbolic forms recognized and introduced in the second part of the first stage; and 3- In the third stage, the narratives or allegories discussed in the previous stage are analyzed to reach the exemplary cause or, in the words of Creuzer, the ideas behind these narratives.

Discussion: This study was conducted using the mentioned method in three stages; the first stage was the description of symbolic forms, in which the capitals of different spaces and palaces in Takhte Jamshid were described in detail. In the second stage, the mythological narratives behind each of these symbolic forms, first in Iranian and Indo-Iranian mythological narratives and second, in the astronomical narratives that the Achaemenids probably got from Mesopotamia as a result of their contact with them, were identified and described in detail. Finally, in the third stage, the hidden meaning behind each symbolic form was analyzed through the etymology of the main characters of mythological narratives.

Results: The study of the capitals of Takhte Jamshid through allegorical mythology showed that the ideas and concepts underlying these capitals in different parts of the citadel and its palaces were firstly influenced by the mythological narratives and allegories of Indian and Iranian peoples, on the one hand, and as a result of the connection with the Mesopotamian civilization was later affected by the knowledge of advanced astronomy and constellations of these people, on the other hand. The idea behind the lion-shaped capitals

of this palace is the sun because of the astronomical connection between the constellation and the star of the lion. In addition, since in Iranian culture, Mithra is the god of light, and the heat of the sun is Mithra, the eastern porch facing the place of sunrise is decorated with these pillars. The idea underlying the bull capitals is creation, blessing and life. However, the idea behind the bull capitals in the west porch, opposite to the lion capitals in the east porch, is new creation and creation of blessing in Iranian myths with reference to the myth of the bull being killed by Mithra and the predominance of the light and heat of the sun over the moon the symbol of darkness and cold in Indo-Iranian myths. Furthermore, it symbolizes the rebirth of nature due to the relationship between the constellation of the lion and the bull and the predominance of the lion over the bull in the spring. The idea behind winged bull-man capitals, on the one hand, refers to the tripartite hypothesis of Indo-European peoples: the sacral, the martial and the economic, and the intertwining and correlation of these three functions with the king, in the city and the community, as well as guarding the blessing and wealth of life, and on the other hand, it refers to Mesopotamian astronomy, the constellation Aquarius, the water pouring man, which in the myths of Mesopotamia is related to Ea/Enki, the god of wisdom. All of these statues carry the roof of the Takhte Jamshid Citadel on their backs like the bearers of the heavenly throne in Mesopotamian myths.

اسطوره‌شناسی تحلیلی سرستون‌های تخت جمشید؛ تمثیل‌ها و تمثال‌های هویت‌ساز در معماری هخامنشی

سه‌نند محمدی خبازان*

دکتری شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر تهران، تهران، ایران،

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۱۲/۲۰، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۲/۰۲/۰۹)

۸۱

صفحات ۷۹-۸۹ مقاله پژوهشی) مطالعات هنرهای تجسمی، دانشکده هنر و معماری دانشگاه سیستان و بلوچستان • دوره اول شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۳

چکیده

مجموعه کاخ‌ها و بناهای ارگ تخت جمشید مزین به آرایه‌ها، نقوش برجسته و تندیس‌هایی ویژه است که هریک به معنایی ارجاع می‌دهند و از این میان، آرایه‌های سرستون‌ها مشتمل بر چهار نوع تندیس گاو، شیر، انسان‌گاو بال‌دار و پرنده با پنجه شیر است. مطالعه این چهار نقش‌مایه با روش اسطوره‌شناسی تمثیلی «ژرژ فردریش کروزر» در حکم یکی از روش‌های رویکرد اسطوره‌شناسی نو، نشان داد که معنای در پس این سرستون‌ها از یک سو متأثر از روایت‌های اسطوره‌ای اقوام ایرانی و هند و ایرانی و از سوی دیگر متأثر از نجوم و هیئت پیشرفته اقوام بین‌النهرینی است. چنان‌که سرستون شیر در ایوان شرقی آپادانا، با میترا، ایزد نور و گرمای خورشید و از منظر نجومی با خورشید؛ سرستون گاو در تالارهای اصلی با برکت و زندگی، و در ایوان غربی آپادانا با گاو در مقابل شیر به عنوان یک پدیده نجومی دال بر آغاز بهار و نیز با کشته‌شدن گاو به دست میترا، تمثیلی از آفرینش و برکت در ارتباط است؛ در نهایت سرستون انسان‌گاو بال‌دار نیز دال بر کنش‌های سه‌گانه هند و اروپایی و محافظت از برکت زندگی است و هم می‌تواند به صورت فلکی مرد آبریز در نجوم و هم انکی، ایزد دانایی و آب در اسطوره‌های بین‌النهرین اشاره داشته باشد.

واژه‌های کلیدی

هخامنشی، تخت جمشید، سرستون، اسطوره‌شناسی تمثیلی، آرایه

DOI: <https://doi.org/10.22111/jart.2023.44918.1030>

استناد: محمدی‌خبازان، سه‌نند (۱۴۰۲)، بررسی و تحلیل نگاره «اسطوره‌شناسی تحلیلی سرستون‌های تخت جمشید؛ تمثیل‌ها و تمثال‌های هویت‌ساز در معماری هخامنشی، دو فصلنامه علمی- تخصصی «مطالعات هنرهای تجسمی»، دوره اول، بهار و تابستان، صفحات ۷۹-۸۹.

E-mail: s.mkhabazan@student.art.ac.ir، ۰۰۲۱-۴۴۶۹۸۵۵۰، تلفن: *نویسنده مسئول:

هستند. این در حالی است که پژوهش‌های روش‌مندی که مجموعه‌ی سرستون‌های به‌کاررفته در این ارگ را مورد پژوهش قرار دهد و در پی دریافت معنای در پس آن‌ها باشد، انجام نگرفته و بیشتر پژوهش‌ها تنها بر یک آرایه یا نقش‌مایه‌ی ویژه متمرکز بوده‌اند؛ از این رو در این پژوهش، هدف آن است که از طریق مطالعه‌ی اسطوره‌شناسانه، به عمیق‌ترین لایه‌های پنهان فرهنگی که به شکل‌گیری این سرستون‌ها در دوره‌ی هخامنشی انجامیده است، دسترسی یافت و از معنای در پس آن‌ها و نیز ارتباط میان‌شان کشف رمز کرد؛ بنابراین برای انجام این مهم با توجه به زمان ساخت اثر، رویکرد این پژوهش اسطوره‌شناسی نو و روش پژوهش اسطوره‌شناسی تمثیلی ژرژ فردریش کروزر در حکم یکی از روش‌های این رویکرد انتخاب شده است.

ارگ تخت جمشید در دوره‌ی هخامنشی، بخشی از شهر پارسه بوده است. ساخت این ارگ که یکی از مهم‌ترین آثار باقیمانده از دوره‌ی هخامنشی است، توسط داریوش اول آغاز شد و توسط خشایارشا به پایان رسید. این ارگ مشتمل بر فضایی وسیع است که بر یک صفا قرار گرفته و بناهای ستون‌دار متعددی را شامل می‌شود و در بناها و کاخ‌های آن آرایه‌ها، نقوش و تندیس‌های بسیاری از سنگ ساخته شده است که در تعریف فضاها نقش مهمی ایفا می‌کنند. یکی از مهم‌ترین این آرایه‌ها، سرستون‌های بناهاست که در کاخ‌ها و حتی بخش‌های مختلف یک کاخ متفاوت و مشتمل بر چهار نوع سرستون به شکل گاو، شیر، انسان‌گاو بال‌دار و پرنده با پنجه‌ی شیر است. آرایه در این دوره چیزی افزودنی و اضافه بر بنا نیست، بلکه جزو ساختاری آن محسوب می‌شود و هریک از آرایه‌های به‌کاررفته در بنا، معنایی در پس خود دارند و در تعریف معنای فضای مورد نظر تأثیرگذار

روش پژوهش

رویکرد پژوهش پیش‌رو، *اسطوره‌شناسی نو* و روش پژوهش *اسطوره‌شناسی تمثیلی* است. اسطوره‌شناسی نو رویکردی به اسطوره‌شناسی در مقابل *اسطوره‌شناسی سنتی* است؛ زیرا اسطوره‌شناسی سنتی تنها به بررسی و مطالعه‌ی روایت‌های اسطوره‌ای در حکم افسانه‌ها یا داستان‌هایی غیرواقعی می‌پرداخت، اما اسطوره‌شناسی نو در پی آن است که با عمیق‌شدن در روایت‌های اسطوره‌ای منطق پنهان در پس ساختار این روایت‌ها را کشف کند و از آن در تحلیل آثار هنری و ادبی و هرگونه محصول فرهنگی سود جوید (نامورمطلق، ۱۳۹۲، ۴۷-۴۸). این رویکرد، روش‌های بسیاری را شامل می‌شود که از میان این روش‌ها، روش اسطوره‌شناسی تمثیلی که ژرژ فردریش کروزر^۱، باستان‌شناس و فیلولوژیست آلمانی مبدع آن است، برای این پیکره به نظر مناسب‌ترین است؛ زیرا این روش در پی تبیین رابطه‌ی میان صورت و معنای یک اثر هنری یا مبتنی بر واژگان به‌کاررفته توسط کروزر تمثال و مثال است. «موشه باراش» در کتاب تاریخ هنر خود این روش کروزر را در قالب رویکرد نمادگرایانه طبقه‌بندی و او را یکی از اولین بانیان این رویکرد در هنر محسوب می‌کند (barasch، 1990: 233-234). کروزر روشی تبیین کرده است که از طریق آن با مطالعه‌ی صورت/ تمثال یک اثر و سپس طی مراحل از خلال مطالعه‌ی اسطوره‌ها/ تمثیل‌های در پس تمثال، به معنا/ مثال اثر مورد نظر پی برده می‌شود. این روش مشتمل بر سه مرحله است: ۱- در مرحله‌ی نخست بایستی به توصیف دقیق صورت اثر یا در بیان کروزر، تمثال‌های اثر مورد نظر پرداخت و وجوه نمادین اثر مورد نظر یا در بیان کروزر تمثال‌ها را کشف کرد، ۲- مرحله‌ی دوم به دنبال کشف و تشخیص روایت‌ها یا در بیان کروزر تمثیل‌هایی است که در پس وجوه و صورت‌های نمادین تثبیت‌شده در مرحله‌ی پیشین قرار دارد. این بدان معناست که در این مرحله روایت‌هایی شناسایی و تثبیت می‌شوند که خود موجب شکل‌گیری صورت‌های نمادین یا همان نمادها شده‌اند، نمادهایی که در بخش دوم از مرحله‌ی دوم تشخیص داده شده و معرفی شدند، ۳- در مرحله‌ی سوم به تحلیل روایت‌ها یا

تمثیل‌های تشخیص داده شده در مرحله‌ی پیشین پرداخته خواهد شد تا بدین‌وسیله به علت نمونه‌ای یا به بیان کروزر مثال‌های در پس این تمثیل‌ها دست یافته شود. مقصود کروزر از تحلیل، مطالعه و خوانش فیلولوژیک تمثیل‌ها یا روایت‌های مورد نظر است که موجب شکل‌گیری وجوه نمادین اثر مورد نظر بوده‌اند و این تحلیل با رویکردی تاریخی و مبتنی بر ریشه‌شناسی انجام خواهد گرفت؛ بنابراین در مرحله‌ی سوم هریک از روایت‌های تثبیت‌شده در مرحله‌ی پیشین، مبتنی بر خوانشی فیلولوژیک تحلیل می‌شود؛ در ابتدا با ریشه‌شناسی اسامی کنش‌گران و واژه‌های کلیدی هر روایت معنای اصیل آن مورد کاوش قرار گرفته و کشف می‌شود و سپس با خوانش فیلولوژیک هر روایت، با در نظر گرفتن معناها یافته‌شده، به مثال و معنای در پس روایت مورد نظر دست یافته می‌شود (Creuzer, 1836, Vol 1). بر این اساس، در پژوهش پیش‌رو در ابتدا به توصیف دقیق سرستون‌های تخت جمشید پرداخته می‌شود تا وجوه نمادین آن مشخص شود، در مرحله‌ی بعد روایت‌های اسطوره‌ای یا به بیان کروزر تمثیل‌های در پس این صورت‌های نمادین شناسایی می‌شود و در مرحله‌ی سوم با خوانش فیلولوژیک هر روایت، معنا یا به بیان کروزر مثال در پس این تمثیل‌ها مورد تحلیل قرار خواهد گرفت.

بررسی پژوهش‌های انجام‌شده بر سرستون‌های ارگ تخت جمشید نشان داد که تاکنون پژوهش مستقلی با روش اسطوره‌شناسی تمثیلی متمرکز بر این سرستون‌ها انجام نگرفته است و پژوهش‌های انجام‌شده بر نقش‌مایه‌های این ارگ فارق از روش، یا بر بررسی یکی از این نقوش و آرایه‌ها متمرکز بوده‌اند، یا به مجموعه‌ی آرایه‌های تخت جمشید در کلیت آن، یا در مواردی به تحلیل فرم بصری نقش‌مایه‌های این کاخ پرداخته‌اند. تنها در مقاله‌ی بررسی تطبیقی گروگیل‌ها و سرستون‌های تخت جمشید نویسندگان به مقایسه‌ی گروگیل‌ها در کلیساها و سرستون‌های تخت جمشید پرداخته و آن‌ها را در دو دسته‌ی سرستون‌های دارای پیکره‌ی حیوانات طبیعی و ترکیبی طبقه‌بندی کرده و آن‌ها را نمادی از خیر و برکت و شجاعت و نیرومندی می‌داند (طاهری و شهرباف علیایی، ۱۳۹۰،

۶۴). روش اسطوره‌شناسی تمثیلی در کشور ما بسیار ناشناخته است و تنها در چند مقاله بدان پرداخته شده است؛ «در مقاله اسطوره‌شناسی تمثیلی مجموعه تخت جمشید»، نگارنده به تخت جمشید در حکم یک کلیت و دریافت معانی در پس این کالبد پرداخته است (محمدی خبازان و حبیبی، ۱۳۹۷)، در مقاله‌ای با موضوع «اسطوره‌شناسی تمثیلی نقش‌مایه‌های ایرانی در تذهیب»، این روش برای مطالعه و کشف معنای نقش‌مایه دهن‌اژدری استفاده شده و در نهایت نشان داده است که صورت این نقش‌مایه در نگارگری ایران به چه معنایی ارجاع می‌دهد و اساساً به چه دلیل به وجود آمده است (محمدی خبازان، ۱۳۹۷، ۲۵-۴۲). همچنین در مقاله «تحلیل تمثیلی دولت‌خانه صفوی در اقلیم اصفهان» نویسنده مقاله به بررسی نیروی محرکه شکل‌گیری تمثال‌های این دولت‌خانه پرداخته و به این نتیجه رسیده است که نیروی محرکه شکل‌گیری تمثال‌های این دولت‌خانه اقلیم در معنای اصیل آن یعنی پدیده‌ها و پدیدارهای طبیعی مکان سکونت بوده است (محمدی خبازان و همکاران، ۱۴۰۱).

اسطوره‌شناسی تمثیلی سرستون‌های تخت جمشید توصیف صورت‌های نمادین (تمثال‌ها)

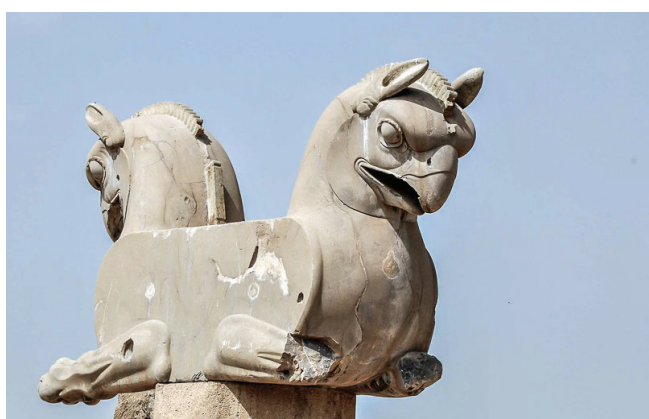
تخت‌گاه پارسه یا تخت جمشید، ارگ شهر هخامنشی پارسه بوده است، درون ارگ شامل بناها و فضاهایی است که در دو بخش شمالی و جنوبی قابل‌بخش‌بندی است. بخش شمالی شامل بناها و کاخ‌های عمومی و بخش جنوبی به کاخ‌های شخصی اختصاص دارد. ستون‌ها و سرستون‌های کاخ‌های بخش شمالی همه از سنگ

تراشیده شده است و این موجب شده است که نوع سرستون‌های کاخ‌ها و بخش‌های متفاوت این کاخ‌ها از هم قابل‌شناسایی باشد. این در حالی است که سرستون‌های بخش جنوبی از چوب بوده و در آتش‌سوزی تخت جمشید به کل از میان رفته است.

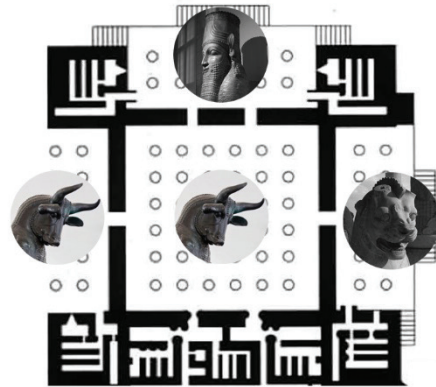
در میان کاخ‌های و بناهای تخت جمشید چهار نوع سرستون متفاوت قابل‌شناسایی است. سرستون با پیکره شیر، سرستون با پیکره گاو، سرستون با پیکره انسان با ریش‌بلند، با بدن گاو و بال عقاب و نیز یک نوع سرستون دیگر با سر پرند و پنجه‌های شیر (شیردال) که در هیچ‌یک از بناها استفاده نشده و دو نمونه از آن یافت شده که در محوطه شمالی ارگ در زیرزمین دفن بوده است (تصاویر ۱ و ۲). هر بنا یا هر فضا سرستون‌های ویژه‌ای دارد، به قرار زیر: کاخ آپادانا باشکوه‌ترین بنای ارگ تخت جمشید که تالاری است چهارگوش با سه ایوان شمالی، شرقی و غربی، سه نوع سرستون دارد؛ سرستون‌های تالار اصلی و ایوان غربی به شکل پیکره دو گاو پشت به هم، سرستون‌های ایوان شرقی به شکل دو شیر شاخ‌دار و سرستون‌های ایوان شمالی به شکل دو انسان‌گاو بال‌دار است (تصویر ۳). دروازه همه ملت‌ها، کاخ دروازه مجموعه دارای سرستون به شکل پیکره دو گاو شاخ‌دار است. کاخ صدستون کاخ سلحشوران و نظامیان در تالار اصلی دارای سرستون‌هایی به شکل پیکره دو گاو پشت به هم و در تک ایوان شمالی خود دارای سرستون‌هایی به شکل دو انسان‌گاو بال‌دار است. همچنین باید به سرستون‌های تالار شورا یا تالار سهدری اشاره کرد، جای توجه دارد که این کاخ درحقیقت فضای رابط میان بخش شمالی و بخش جنوبی، یعنی بخش عمومی و خصوصی ارگ است و سرستون‌های آن، هم در

تصویر ۱- سرستون‌های ایوان شمالی و غربی کاخ آپادانا (موزه ملی ایران) منبع: نگارندگان.

تصویر ۲- سرستون پرند با پنجه شیر و سرستون شیر <https://www.mehremihan.ir/tag>

تصویر ۳- انواع و محل قرارگیری سرستون‌ها در کاخ آپادانا منبع: نگارندگان.

ایوان‌ها و هم در تالار به شکل انسان گاو بال‌دار است. درخصوص بخش جنوبی یا بخش خصوصی ارگ باید گفت که سرستون‌های این فضا از جنس چوب بوده و از این‌رو چیزی از آن‌ها باقی‌نمانده است، اما نظر بیشتر متخصصان بر این است که این سرستون‌ها نیز به شکل دو گاو پشت به هم بوده است.

تشخیص روایت‌های اسطوره‌ای (تمثیل‌ها)

اکنون در این مرحله باید به دنبال روایت‌های اسطوره‌ای بود که این تمثال‌ها یا صورت‌های نمادین یعنی سرستون‌های نمادین تخت جمشید بدان ارجاع می‌دهند. درمجموع باید گفت با توجه به دوره موردنظر، می‌توان به دو مجموعه روایت پرداخت: نخست روایت‌های اسطوره‌ای ایرانی و هند و دوم روایت‌های نجومی که هخامنشیان در نتیجه ارتباط با اقوام بین‌النهرینی و نجوم پیشرفته این اقوام احتمالاً از آن‌ها برگرفته‌اند.

روایت‌های اسطوره‌ای ایرانی

چنان‌که گفته شد مهم‌ترین سرستون که به‌ویژه در تالار کاخ‌ها مشاهده می‌شود سرستون گاو است. درخصوص گاو در اسطوره‌های ایرانی، مهم‌ترین روایت، روایت پیدایش است؛ زیرا گاو اولین موجودی از چارپایان است که آفریده شده و دیگر موجودات نیز از او پا به عرصه وجود می‌نهند. توضیح اینکه، در آفرینش گیتی اورمزد در شش نوبت هریک از پیش‌نمونه‌های آسمان، آب، زمین، گیاه، گاو نخستین و گیاه‌مرته (انسان) را خلق می‌کند (دادگی، ۱۳۶۸، ۴۱)؛ اما اهریمن به آفریده‌های اورمزد می‌تازد و گیاه و گاو و گیاه‌مرته می‌میرند. روان گاو، گوشورون، از تن او بیرون آمده و به اورمزد شکایت می‌برد، اما اورمزد مواظبت از آفرینش را به او وعده می‌دهد؛ سپس از اندام گاو یکتا آفریده پنجاه و پنج نوع غله و دوازده نوع گیاه شفابخش از زمین می‌روید. نطفه گاو به ماه پایه سپرده می‌شود و این نطفه با نور ماه پالوده شده و همه خواص خود را باز یافته و از آنجا دو گاو یکی نر و یک ماده و (از انواع دیگر) از هر نوع دویست و هفتاد نوع در زمین ایجاد می‌شود (کریستین‌سن، ۱۳۹۳، ۲۱-۲۲ و ۳۲). مبتنی بر روایت کهن‌تر هند و ایرانی ایزدان برای آن‌که به آب حیات یا عصاره گیاه زندگی دست یابند و آن را همیشه در اختیار داشته باشند، تصمیم می‌گیرند تا گاو را بکشند. عصاره گیاه زندگی سومه است که تخمه گاو مقدس را در خود دارد و چون بر زمین فرومی‌بارد، گاو مقدس

آن را از بن ساقه‌های گیاهان می‌نوشد و در تنش نیرو می‌شود و از آن نیرو مردم تغذیه می‌کنند؛ اما چون انسان‌ها و حیوانات بمیرند، این شیره حیات دوباره به پیمانه ماه بازمی‌گردد تا این ساغر لبریز شده و باز هم به زمین سرازیر شود. از اینجا می‌توان دریافت که سومه یا عصاره زندگی از سوئی با ماه در ارتباط است و طی هر ماه، هرگاه پیمانه ماه پر شود، ایزدان از آن می‌نوشند و از سوی دیگر این سومه با گاو در ارتباط است و به‌همین دلیل است که ایزدان برای دستیابی به سومه تصمیم می‌گیرند تا گاو را بکشند. ویو ایزد باد، متقبل این امر خطیر می‌شود و برای اجرای آن از میترا-ورونا یاری می‌خواهد؛ اما میترا از این تکلیف امتناع می‌کند، زیرا جز مهر و یاری برای هیچ‌کس نمی‌خواهد. سرانجام او بدین شرط حاضر به دخالت در کشتن گاو می‌شود که پاره‌ای از قربانی هم‌سهم او شود. پس مراسم کشتن گاو انجام می‌شود و او را میان دو سنگ خرد می‌کنند. درنهایت میترا بایستی شیره سومه سهم خود را بر زمین بپاشد تا جانوران و گیاهان روی زمین به‌وجود آیند (رضی، ۱۳۸۱). همچنین در متون متعدد دیگر از گاوی به‌نام هذیوش سخن به میان آمده است که از گوشورون (روان گاو) آفریده شده و قرار بر این است که در آخر زمان به‌دست سوشیانس قربانی و از پیه او شربتی تهیه شود که برای رستگاران جاودانگی می‌آورد (رضی، ۱۳۸۱، ۱۳۶).

درخصوص سرستون شیر باید گفت این نوع سرستون تنها در ایوان شرقی کاخ آپادانا، قرار گرفته است. گفتنی است شیر در میان اقوام باستان از دیرباز با خورشید در ارتباط است و این ارتباط، هم به دلیل شباهت ظاهری شیر با خورشید و هم به‌دلیل نجومی است که در روایت‌های نجومی بین‌النهرینی مورد اشاره قرار خواهد گرفت. درمجموع با توجه به ارتباط شیر با خورشید باید گفت شیر در اسطوره‌های ایرانی به میترا، ایزد نور و گرمای خورشید ارجاع می‌دهد. ایزد مهر یا میترا تنها ایزد پس از اهورامزداست که نامش بر یک کتیبه هخامنشی در تخت جمشید نقش بسته (لوکوک، ۱۳۸۹، ۳۳۰) و این ایزد یکی از مهم‌ترین ایزدان پیشازرتشتی و زرتشتی نزد اقوام ایرانی بوده است (رضی، ۱۳۸۱، ۱۴۰).

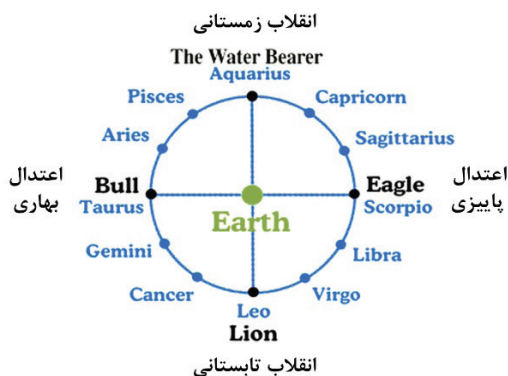
درنهایت به سرستون انسان‌گاو بال‌دار در روایت‌های ایرانی نیز می‌توان از دو منظر نگریست؛ نخست روایت گوپدشاه: گفتنی است که در مینوی خرد مراقبت از گاو هذیوش به گوپدشاه سپرده شده است، مبتنی بر این کتاب، گوپدشاه در خونیرث در ایرانویج ساکن است، «او از پای تا نیمه تن گاو و از نیمه تن تا بالا انسان است و همواره در کنار آب می‌نشیند و با پرستش ایزدان زوهر به آب می‌ریزد تا حیوانات موذی بمیرند» (تفضلی، ۱۳۵۴، ۸۱). در اوستا و نیز شاهنامه او پسر اغریث تورانی است. افراسیاب تورانی دو برادر دارد؛ گرسیوز که دشمن سرسخت ایرانیان است و اغریث که دوست‌دار آن‌هاست. اغریث در دفاع از ایرانیان به دسیسه گرسیوز کشته می‌شود. در یشت‌ها کیخسرو در جوار دریاچه چیچست برای درواسپ ایزد نگاهبان چارپایان قربان‌ها می‌کند تا در گرفتن انتقام خون سیاوش و اغریث یاری‌گر او باشد و زرتشت نیز از اهورا می‌خواهد تا او از جاودانان شود. چنین می‌شود و اغریث به پاس نیک‌مردی‌اش پسری می‌یابد به نام گوپد، بسیار نیرومند و نگاهبان چارپایان. دوم بررسی جداگانه هریک از اجزای این موجود

ترکیبی سر انسان، بال عقاب و بدن گاو: سر انسان با ریش بسیار بلند و تاجی استوانه‌ای مزین به نیلوفر بیش از هر چیز یادآور شخصیتی مهم و فرهیخته در حد و اندازه پادشاه است؛ زیرا در دوره هخامنشی «ترتیب بلندی ریش با ترتیب مراتب شخصیت‌ها برابر است» (افهمی، ۱۳۸۵، ۴۸۴). درخصوص بال‌های این موجود و نیز پوشیده‌بودن بدن او با پرهای فراوان، باید بدین موضوع اشاره کرد که از هخامنشیان آثاری بر جای مانده که دارای نقش عقاب است و به‌خوبی می‌رساند که این مرغ توانا علامت اقتدار آنان بوده است (پورداوود، ۱۳۲۶، ۳۰۰)؛ چنان‌که پرچم ایران در آن دوره به شکل عقابی با بال‌های گشوده با قرص خورشیدی در پشت سر آن، نشانه قدرت ایرانیان در جنگ بوده است: «عقاب زرین، علم (پرچم) ایران بود و سر لشکریان در روزگار هخامنشیان شاهین‌شهر (گشوده در سر نیزه بلندی برافراشته به همه نمودار بود»^۲ مورخین یونانی و رومی همچون گزنفون، کورتیوس روفوس و کنت کورت، به این پرچم اشاره کرده‌اند، گزنفون در کوروش‌نامه درفش کوروش و درفش جنگی پادشاهان پارس را عقابی زرین با بال‌های گشوده توصیف می‌کند که بر نیزه بلندی قرار گرفته بوده است (گزنفون، ۱۳۸۳، ۱۹۳-۱۹۴). گفتنی است در اوستا از یک مرغ شکاری به نام وارغن سخن بسیار به میان آمده است. مبتنی بهرام یشث مرغ وارغن تنها جاننداری است «که خود را از تیر پرن -گرچه آن تیر، خوب پرتاب شده و در پرواز باشد- تواند رهانید» (دوستخواه، ۱۳۸۵، ۲۰). اضافه بر این اهورامزدا به زرتشت می‌گوید کسی که استخوان یا پری از این مرغ دلیر با خود داشته باشد، هیچ مرد توانایی او را از جای به در نتواند برد و نتواند کشت. آن پر بدان کس پناه دهد و بزرگواری و فرّ بسیار بخشد و دشمن آدمی کش را به یاری پر بکشد و بگذرد. آن کس که این پر با اوست، همگان از او هراسانند (دوستخواه، ۱۳۸۵، ۴۳۸). همچنین یکی از کالبدهایی که ایزد بهرام در آن بر زرتشت ظاهر می‌شود، مرغ وارغن است؛ «مرغی چالاک که شکار خود را با چنگال‌ها گرفته با نوک بدرد» (دوستخواه، ۱۳۸۵، ۴۳۴-۴۳۵) و چنانکه می‌دانیم، بهرام اساساً ایزد پیروزی و جنگ است (هینلز، ۱۳۹۱، ۴۲)؛ بنابراین دفاع و پاسبانی و پیروزی بر دشمن، در بال‌های این موجود ترکیبی نمود یافته است. درنهایت بایستی به پیکر گاومانند او اشاره کرد که چنان‌که پیش‌تر اشاره شد، گاو در فرهنگ ایرانی دلیل پیدایش همه جانداران است و از این رو وجود آن نمادی از برخورداری از برکت و ثروت محسوب می‌شود.

روایت‌های بین‌النهرینی

جای توجه دارد که اختراع تقویم‌های خورشیدی و قمری و مشاهده و نام‌گذاری صور فلکی در تمدن بین‌النهرینی و قدیمی‌ترین آن‌ها تمدن سومر به وقوع پیوست و در دوره بابل‌نو به اقوام پارس و پیش‌تر از آن در دوره آشوری به مادها و در دوره سومری به ایلامی‌ها انتقال یافت. نزد این اقوام ستاره‌شناسی و ریاضیات ارزشی بسیار داشت و از این راه این اقوام در آن‌ها تبحری ویژه داشتند. اسناد مکتوب مرتبط با ایجاد این تقویم‌ها در الواح کتابخانه آشوربانیپال متعلق به هزاره دوم پیش از میلاد به‌دست آمده است (واندروودن، ۱۳۸۶، ۱۰۱). این الواح نشان می‌دهند که بابلیان سال خورشیدی را به دوازده بخش، اما منطقه‌البروج را به چهار بخش تقسیم کرده

بودند و خورشید با حرکت خود در طول سال سه ماه در هر یک از این چهار بخش قرار داشت (رزمجو، ۱۳۷۴، ۲۷). در هر یک از این چهار بخش یک صورت فلکی قرار داشت که با اعتدالین و انقلابین در ارتباط بود، در هزاره دوم پیش از میلاد این چهار صورت فلکی به ترتیب در اعتدال بهاری، گاو؛ در انقلاب تابستانی، شیر؛ در اعتدال پاییزی، کژدم یا عقاب و در انقلاب زمستانی، مرد آبریز بود (Gurshtein, 1997, 266-270) (تصویر ۴). گفتنی است موجودات و شخصیت‌های درون این چهار صورت فلکی اصلی و نیز هشت صورت فلکی دیگر، کنشگران اصلی و فرعی در روایت‌های اسطوره‌ای این اقوام هستند؛ به بیان دیگر تعبیر این اقوام از نجوم تمثیلی است و آن‌ها کنشگران و شخصیت‌های اصلی روایت‌های اسطوره‌ای خود را در آسمان شب در قالب صور فلکی تمثال بخشیده‌اند؛ برای مثال، صورت فلکی مرد آبریز، تمثالی از «آنا/انکی»^۳ ایزد آب و دانایی است. نتیجه اینکه نزد این اقوام، این چهار صورت فلکی در چهار بزرگه زمانی اصلی در طول سال نگهبانان و سپاهیان آسمانی نیز به شمار می‌آمده و هر یک نامی داشته‌اند؛ سِد^۴، آپ^۵ یا کروب، به شکل گاو؛ لاماس^۶ به شکل شیر؛ اوستور^۷ شبیه انسان و ناطق^۸ به شکل عقاب (Lenormant, 1877, 121-122). این نگهبانان آسمانی حاملان عرش محسوب می‌شوند و در آثار این تمدن در حال محافظت از درخت زندگی، شاهان، شهرها و برای نگاهبانی و حفاظت و راندن و دور کردن نیروهای متخاصم به تصویر کشیده شده‌اند و بر در معابد و دروازه شهرها یا بر تخت شاهان قرار گرفته‌اند (Van Buren, 1947, 312) (تصویر ۵)؛ برای مثال بر درگاه کاخ اسرحدون، پادشاه بابل، در مجاورت تندیس انسان‌گاو درگاه چنین حک شده است: «باشد که گاو نگاهبان که از قدرت تاج و تخت من حمایت می‌کند، همیشه تا زمانی که با پاهای خود از این مکان خارج شود، نام مرا با شادی و افتخار همراه کند» و نیز در کتیبه دیگری می‌گوید: «گاوها و شیرهایی که در سنگ نقر شده‌اند، نگاهبانان گام‌ها و نجات‌دهندگان مسیرهایی که پادشاه ساخت، با عظمت خود دشمنان شرور را از نزدیک شدن به کاخ بازمی‌دارند، من آن‌ها را در راست و چپ درگاه‌ها قرار دادم» (Lenormant, 1877, 54). همان‌طور که گفته شد، این موجودات ترکیبی در این تمدن صور فلکی و سپاهیان آسمانی هستند و به غیر از چهار سپاهید اعتدالین و انقلابین، دیگر صور فلکی همچون انسان-ماهی و انسان کژدم نیز در نقوش و آثار آن‌ها

تصویر ۴- چهار صورت فلکی شیر، گاو، کژدم (عقاب) و مرد آبریز و اعتدالین و انقلابین منبع: نگارندگان.

استفاده شده است (Huxley, 2000, 125-127).

درخصوص صورت فلکی شیر یا اسد، باید بدین نکته نیز پرداخت که این صورت فلکی، ستاره‌ای بر سینه خود دارد که امروز قلب‌الأسد و گاه به نام صورت فلکی خود شیر خوانده می‌شود. این ستاره در حدود چهار هزار سال پیش با آغاز زمستان به آسمان سرشوب می‌رسید و در هنگام غروب خورشید در افق شرقی پدیدار می‌شد. بدین ترتیب در ابتدای زمستان و هم‌هنگام با رسیدن خورشید به انقلاب زمستانی، شب یلدا، از افق آسمان شب، سر برکشیده و پدیدار می‌شد. از این راه زمان زایش سالانه خورشید با زایش شیر (ستاره شیر) هم‌زمان بود. این ستاره از این زمان به بعد هر شب در آسمان بالاتر می‌آمد و از این راه شیر و خورشید به تدریج به یکدیگر نزدیک و نزدیک‌تر می‌شدند و در نهایت پس از گذشت شش ماه در نخستین روزهای تابستان یعنی در انقلاب تابستانی خورشید و اوج کمال و درخشانی و گرمای آن و بلندترین روز سال، این دو به مقارنه می‌رسیدند به طوری که خورشید سوار بر شیر می‌شد. از این زمان از آنجا که شیر به آسمان روزانه رسیده بود، تا شش ماه، هم‌زمان با افول خورشید و کوتاهی روزها، و طلوع دوباره آن در ابتدای زمستان این ستاره از دیده ناپیدا می‌شد. از این راه ستاره شیر ارتباط مستقیمی با خورشید می‌یافت. به غیر از صورت فلکی شیر و ستاره شیر که از آغاز زمستان تا آغاز تابستان در آسمان شب دیده می‌شد، صورت فلکی گاو و بزرگ‌ترین ستاره این صورت نیز از میانه ماه مهر تا میانه فروردین در آسمان شب قابل مشاهده بوده است. گفتنی است وضعیت این دو صورت فلکی (شیر و گاو) در آسمان شب حدود چهار هزار سال پیش بدین گونه بوده است که در طول زمستان هر شب ابتدا گاو و پس از آن شیر در پی او طلوع می‌کرد و با بالا آمدن شیر، گاو پایین می‌رفت و در میانه فروردین دیگر اثری از گاو دیده نمی‌شد و تا ابتدای تابستان تنها شیر به چشم می‌خورد و از این رو چنین به نظر می‌رسد که شیر بر گاو پیروز شده است.^۱ چنان که نقش مایه شیر گاو اوژن در تخت جمشید نیز مبتنی بر این روایت نجومی به همین اتفاق ارجاع می‌دهد.

تحلیل تبیین معنای نهان (مثال)

چنان که گفته شد، تنها کاخ آپادانا دارای ایوان شرقی است و تنها این ایوان است که مزین به سرستون‌هایی با پیکره شیر است. مبتنی بر روایت هند و ایرانی، همان‌طور که گفته شد، شیر با خورشید و با

میترا، ایزد نور و گرمای خورشید، در ارتباط است. نام‌واژه میترا از ریشه مئی، می^{۱۱} در زبان هند و اروپایی به معنای اندازه گرفتن است (Bartholomae, 1961, 1165-66) و همراه با پسوند ترا که پسوند متعدکننده به معنای «آنچه که موجب ... می‌شود»، در مجموع به معنای آنچه که اندازه‌گیری می‌کند یا متعدد به اندازه‌گیری می‌کند، خواهد بود. میترا با واژه‌های پیمان و پیمان به معنای اندازه نگاه داشتن، اندازه و اعتدال که امروزه در معنای عهد و جام به کار می‌رود (آموزگار، ۱۳۸۶، ۳۸۴) هم‌ریشه است و برخی متخصصان هم از طریق همین ریشه هند و اروپایی می^{۱۲} به معنای متصل کردن، واژه میترا را به معنای پیمان، عهد و میثاق می‌دانند (pokorny, 1959, 151)؛ بنابراین میترا در مجموع به معنای متعدد به اندازه‌گیری، به‌ویژه اندازه‌گیری زمان است. او هر روز با پیمودن آسمان، نور و گرمای خورشید را پیمان زده و در سراسر زمین تقسیم می‌کند. پس در خصوص نقش مایه‌های سرستون‌های ایوان شرقی با سرستون پیکره شیر باید گفت، شیر نماد خورشید/میتراست، به همین دلیل است که ایوان شرقی که روی به محل طلوع خورشید دارد، با این سرستون‌ها آراسته شده و جای توجه دارد که ورود شهریار به کاخ آپادانا نیز از همین ایوان شرقی انجام می‌گیرد و از این طریق پرتو خورشید در حال طلوع از پس کوه مهر، سرستون‌های با پیکره شیر ایوان شرقی و ورود شهریار به کاخ از این ایوان با یکدیگر قرین می‌شوند. میترا فرهمندترین ایزد است و شاه نیز که در فرهمندی به او تشبیه می‌جوید، همراه با ایزد نور و گرمای خورشید و تابش او بر ایوان شرقی وارد کاخ می‌شود؛ به طوری که در اساطیر ایرانی نیز، جم پادشاه اسطوره‌ای ایرانی با تابش خورشید به او همانند شد:

«چون جم به آذربایجان رسید، روزی بود که آفتاب به نقطه اول حمل آمده بود، فرمود که تخت مرصعی را در جای بلندی گذاشتند و تاج مرصعی بر سر نهاده بر آن تخت نشست، چون آفتاب طلوع کرد، شعاع و پرتو آفتاب بر آن تاج و تخت افتاد، شعاعی در غایت روشنی پدید آمد و چون به زبان پهلوی شعاع را شید می‌گویند، این لفظ را بر جم افزودند و جمشید گفتند، یعنی پادشاه روشن و در آن روز جشنی عظیم کردند و آن روز را نوروز نام نهادند» (خلف تبریزی، ۱۳۹۱، ۲۲۵).

همچنین گفته شد که همه تالارهای اصلی و نیز ایوان غربی آپادانا مزین به سرستون گاو شکل است، گاو در اسطوره‌های ایرانی

تصویر ۵- راست نقش انسان بال‌دار، شهر نمرود، موزه مصری مونیخ

<https://therealsamizdat.com/tag/nimrud>

وسط و چپ انسان شیر بال‌دار و انسان گاو بال‌دار، کاخ خرس آباد، موزه مؤسسه خاورشناسی دانشگاه شیکاگو

<https://oi.uchicago.edu/museum-exhibits/khorsabad-court-gallery>

مهم‌ترین و ارزشمندترین جاندار است، واژه گاو در زبان فارسی میانه از گئوش، یا گیو به معنای زنده، و زندگی‌بخش و زاینده ریشه گرفته است (MacKenzie, 1971, 110)، تا جایی که برخی متخصصان، واژه فارسی جان را هم‌ریشه همین واژه می‌شمارند. پس مبتنی بر روایت ایرانی، گاو تمثالی از زندگی و برکت و زندگی‌بخشی و از این رو نماد آفرینش اولیه و جوهر نخستین و بن‌مایه هستی است. او، چنان‌که نقش‌مایه شیر گاو اوژن نیز نشان می‌دهد، به دست شیر/ میترا کشته می‌شود تا دگر بار رستاخیزی عظیم و سترگ صورت گیرد و قربانی کردن گاو به تکرار آفرینش و ایجاد برکت و نعمت و رستگاری منجر می‌شود (رضی، ۱۳۸۱، ۲۵۹). پس مبتنی بر روایت آفرینش ایرانی، قرار گرفتن سرستون‌های با پیکره گاو در مجموع به زندگی‌بخشی و برکت ارجاع می‌دهد. به طور دقیق‌تر در روایت کهن‌تر هند و ایرانی گاو، هم منبع سومه، نوشیدنی زندگی‌بخش، است و هم با ماه مرتبط است؛ بنابراین اضافه بر برکت و زندگی‌بخشی که از ویژگی‌های سومه است، نماد تاریکی و سرما نیز هست و سرستون‌های با پیکره گاو در ایوان غربی درست در مقابل سرستون‌های شیر در شرق در جهت طلوع خورشید به تاریکی و سرما در نبود نور و گرمای خورشید ارجاع می‌دهند. به بیان دیگر، تنها با قربانی شدن گاو به دست میترا، ایزد نور و گرمای خورشید است که سرما و تاریکی از میان رفته و برکت و آفرینش نو اتفاق می‌افتد.

در نهایت انسان‌گاو بال‌دار قرار گرفته در ایوان شمالی از سویی به گویدشاه به معنای گاوپد، نگهبان گاو و چهارپایان ارجاع می‌دهد که در حال نگهبانی از سرستون گاوان، نماد برکت و ثروت در تالار مرکزی است و از سوی دیگر با برخورداری از سر انسان، تمثالی از فرهنگی حاصل از شهریاری، بدن گاو تمثالی از برکت حاصل از پیشه‌وری و بال عقاب تمثالی از قدرت‌مندی حاصل از سلحشوری دال بر سه کنش حاکم بر فرهنگ‌های هند و اروپایی است. در خصوص این کنش‌های سه‌گانه، ژرژ دومزیل^{۱۳} از اسطوره‌شناسان بنام، نظریه‌ای دارد که به کنش‌های بنیادین سه‌گانه اقوام هند و ایرانی مشهور است. مطابق با این نظریه، نزد اقوام هند و اروپایی نخستین، جهان‌بینی واحدی وجود داشته که در اساس بر سه کنش شهریاری، سلحشوری و پیشه‌وری استوار بوده است. مبتنی بر این نظریه، این اقوام نوع یا نحوی واحد از اندیشه و تفکر را از نیاکان خود به ارث برده‌اند که بر هماهنگی و توازن حادث از سه کارکرد یا کنش شهریاری و سلحشوری و پیشه‌وری مبتنی است که هر کدام از این‌ها خود از یکی از ایزدان سه‌گانه آن‌ها متجلی شده و مصداق یافته‌اند (عوض‌پور و نامور مطلق، ۱۳۹۵، ۷۳-۸۳). «کلود لوی استروس» در سخنرانی خود پیرامون این ایدئولوژی می‌گوید:

«به موجب این ایدئولوژی، نه‌تنها جامعه، بلکه شکل جهان یا این یا آن سازوکار خاص جهان، فقط به یمن همکاری هماهنگ سه کنش که سلسله‌مراتبی دارند، می‌توانند حیات داشته باشند و بپایند و تکثیر شوند. در رأس این قائمه، قدرت شهریاری و فرمانروایی قرار دارد که به دو وجه ظاهر می‌شود: یکی جادویی و دیگری قضایی؛ سپس نیروی جسمانی است که اساساً نیروی جنگجویی است و سرانجام نیروی باروری انسان‌ها و حیوانات و کشتزارها با سلسله

مفاهیمی که بدان وابسته‌اند؛ یعنی تندرستی، زیبایی، جوانی و شهوت؛ اما باید توجه داشت که این ایدئولوژی فقط در سطح و رویه ظاهر نمی‌شود، بلکه گاه در الهیات پنهان است، گاه در اساطیر، گاه در ادب حماسی و گاه حتی در تاریخ یا آنچه تاریخ پنداشته می‌شده است؛ چون در واقع چیزی جز فرافکنی پدیدایی نوعی نظام اجتماعی آرمانی بر پرده گذشته نیست، متأثر از خواست‌های بسیار کهن فلسفی که در تفکرات وقایع‌نگاران انعکاس یافته است یا بر آن‌ها الزام شده است» (ستاری، ۱۳۸۰، ۴۹-۴۸).

در خصوص حضور پررنگ این کنش‌های سه‌گانه در روایت‌های ایرانی، باید گفت که این جمشید بود که برای نخستین بار جامعه را به طبقات دین‌مردان، جنگیان و کشاورزان-دامپروران تقسیم‌بندی کرد و شهر خود و رجمکرد را نیز در سه بخش برای سه طبقه از مردمان ساخت (Darmsteter, 1892, 27). در یسنه اوستا نیز از پیشه‌های آتربان، ارتشتار و برزیگر ستورپرور و سازنده نام برده شده است (دوستخواه، ۱۳۸۵، ۱۷۶). همچنین مبتنی بر یشت ۱۳ زرتشت به‌عنوان انسان برگزیده هم کشاورز، هم جنگاور و هم موبد است. «نخستین آتربان، نخستین ارتشتار، نخستین برزیگر ستورپرور» (دوستخواه، ۱۳۸۵، ۴۲۴) و چنان‌که امیل بنونیست نیز اشاره کرده است، سه پسر زرتشت نخستین دین‌مرد، نخستین جنگی و نخستین کشاورز-دامپرور بوده‌اند (Benveniste, 1932, 119). پس در مجموع موجود ترکیبی با سر انسان ریش‌دار، بدن گاو و بال عقاب نماینده این کنش‌های سه‌گانه نزد اقوام هند و اروپایی است و به تشکیل یافتن این جامعه از این سه طبقه و این سه کنش ارجاع می‌دهد. جای توجه دارد که به همین دلیل است که در کاخ شورا یا سه دری که مفصل بین بخش خصوصی و عمومی ارگ است، تنها از این نوع سرستون استفاده شده است. این کاخ جایی است که محل گذار شاه از فضای خصوصی به عمومی و بالعکس است و هریک از سه درگاه آن به سوی یکی از این کنش‌ها ره می‌برد، چنان‌که درگاه شرقی روی به صدستون کاخ نظامیان دارد و با کنش سلحشوری در ارتباط است، درگاه شمالی روی به کاخ آپادانا دارد و با کنش شهریاری ارتباط دارد و درگاه جنوبی روی به کاخ‌های شخصی دارد؛ کاخ‌هایی که محل زندگی و پرورش نزدیکان شاه و شاهزادگانند و با کنش پیشه‌وری در ارتباط است. پس مثال در پس سرستون‌های این کاخ درهم‌تنیدگی و همبستگی کارکردها و طبقات سه‌گانه است که شاه هخامنشی محافظ آن است و هر سه این کنش‌ها در او که نماینده کنش شهریاری است، حضور دارد؛ زیرا تنها کسی به مقام شهریاری دست می‌یابد که پیش‌تر به منتهای درجه سلحشوری و پیشه‌وری دست یافته باشد.

مبتنی بر نجوم بین‌النهرینی، اما این سه سرستون شیر، گاو و انسان‌بال‌دار به همراه سرستون پرند که در شمال ارگ یافت شده است، بسیار شبیه چهار سپاهید آسمان در انقلابین و اعتدالین هستند. در میان این اقوام، شیر با انقلاب تابستانی، مرد ریش‌دار با انقلاب زمستانی، گاو با اعتدال بهاری و پرند با اعتدال پاییزی در ارتباط است. گفتنی است این سپاهبدان آسمانی یا چهار صورت فلکی قرار گرفته در چهار جهت اصلی که در اسطوره‌های بین‌النهرینی حاملین عرش یا تخت‌گاه آسمانی محسوب می‌شوند

که گنبد آسمان را نگه داشته‌اند و در تخت جمشید با قرار گرفتن بر سرستون‌ها کنشی مشابه دارند و سقف ارگ را که هم در معنا و هم در واژه هم با عرش دارای ریشه مشترکی است بر دوش گرفته و حمل می‌کنند. البته چنان‌که مشاهده شد، این صورت‌ها در تخت جمشید با چهار سپاهید بین‌النهرینی در انطباق کامل نیست؛ برای مثال سرستون پرنده در این مجموعه بنابه دلایلی استفاده نشده و در زیر خاک دفن شده است. به عبارت دیگر به نظر می‌رسد اقوام پارس پس از آشنایی با اقوام بین‌النهرینی و تعامل فرهنگی با آن‌ها

و آموختن علم نجوم و صور فلکی، به شکل پسینی از تمثال‌های آن‌ها در آثار خود استفاده کرده‌اند و شباهت ظاهری و تا حدی محتوایی این آثار با آثار این اقوام نیز از همین ارتباط فرهنگی نزدیک سرچشمه می‌گیرد. این در حالی است که پارسیان بنا بر نژاد خود جزئی از اقوام هند و ایرانی بوده‌اند، بنابراین معنا و مفهوم در پس این تمثال‌ها به شکل پیشینی متأثر از روایت‌ها و تمثیل‌های اقوام هند و ایرانی است.

نتیجه

شیران ایوان شرقی از سوئی با ارجاع به روایت کشته‌شدن گاو به دست میترا در اسطوره‌های ایرانی آفرینش نو و ایجاد برکت و در اسطوره‌های هند و ایرانی غلبه نور و گرمای خورشید بر ماه نماد تاریکی و سرما است، و از سوی دیگر به دلیل رابطه میان صورت فلکی شیر و گاو و غلبه شیر بر گاو در بهار نوزایی طبیعت است. مثال در پس سرستون انسان گاو بال‌دار از سوئی حضور سه کنش اقوام هند و اروپایی شهریار، سلحشوری و پیشه‌وری و درهم‌تنیدگی و همبستگی کارکردهای سه‌گانه نزد شاه و در شهر و اجتماع و نیز نگاهانی از برکت و ثروت زندگی است و از سوی دیگر مبتنی بر نجوم بین‌النهرینی صورت فلکی مرد آبریز است که در اسطوره‌های این اقوام با انا/انکی ایزد دانایی در ارتباط است. این تندیس‌ها به سان حاملان تخت‌گاه آسمانی در اسطوره‌های بین‌النهرینی سقف ارگ تخت جمشید را بر پشت خود حمل می‌کنند.

مطالعه سرستون‌های تخت جمشید با استفاده از روش اسطوره‌شناسی تمثیلی نشان داد که مثال و کانسپت در پس این سرستون‌ها در قسمت‌های مختلف ارگ و کاخ‌های آن از سوئی به شکل پیشینی متأثر از روایت‌های اسطوره‌ای و تمثیل‌های اقوام هند و ایرانی و از سوی دیگر در نتیجه ارتباط با تمدن بین‌النهرین به شکل پسینی متأثر از علم نجوم پیشرفته و صورفلکی این اقوام بوده است. مثال در پس سرستون‌های شیر شکل این کاخ، از سوئی به دلیل ارتباط نجومی میان صورت فلکی و ستاره شیر، خورشید است و از سوی دیگر از آنجا که در فرهنگ ایرانی میترا ایزد نور و گرمای خورشید است، میتراست و به همین دلیل است که ایوان شرقی که روی به محل طلوع خورشید دارد، با این سرستون‌ها آراسته شده است. مثال در پس سرستون گاو فراوان‌ترین سرستون در تخت جمشید، آفرینش و برکت و زندگی است؛ این در حالی است که مثال در پس سرستون گاوایان غربی در مقابل سرستون

پی‌نوشت‌ها

1. Georg Fredeich creuzer.

۲. از کتاب التفهیم ابوریحان بیرونی و کتاب تحفه‌المؤمنین حکیم مؤمن تنکابنی، به نقل از: معصومی، غلامرضا، ۱۳۵۵. معرفی کاشی لاجوردی با نقش عقاب دوره هخامنشی در موزه ایران باستان. مجله هنر و مردم. دوره ۴، شماره ۲۱، ۱۶۴.

3. Ea/enki.

4. sed.

۵. گفتنی است حرف الف در الفبای فارسی به تبع الفبای عربی در واقع همان الپ در زبان‌های بین‌النهرینی است که به گاو و شاخ گاو اشاره دارد (Lenormant, 1877: 121-122).

6. lamass

7. ustur.

8. nattiq.

۹. با توجه به جابه‌جایی اندک زمین در محور چرخش خود، امروزه این اتفاق در آخرین روزهای بهمن به وقوع می‌پیوندد.

۱۰. برای مطالعه بیشتر رک. به سایت پژوهش‌های ایرانی، نوشته رضا مرادی غیاث‌آبادی،

http://ghiasabadi.com/shir_gav.html.

11. mai/may/ma.

12. mey-.

13. Georges Dumézil.

فهرست منابع

- افهمی، رضا (۱۳۸۵)، فرهنگ بصری حاکم بر بازنمایی در هنر هخامنشی. پایان‌نامه دکتری. تهران: دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس.
- آموزگار، ژاله (۱۳۸۶)، تاریخ اساطیری ایران، تهران: سمت.
- پورداوود، ابراهیم (۱۳۲۶)، فرهنگ ایران باستان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- دادگی، فرنیخ، (۱۳۶۸)، بندهش، ترجمه مهرداد بهار، تهران: توس.
- تفضلی، احمد، (۱۳۵۴)، مینوی خرد، ترجمه احمد تفضلی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- دوستخواه، جلیل، (۱۳۸۵)، اوستا کهن‌ترین سرودها و متن‌های ایرانی، تهران: انتشارات مروارید.
- خلف تبریزی، (۱۳۹۱)، فرهنگ فارسی برهان قاطع. تهران: نیما.
- رزمجو، شاهرخ، (۱۳۷۴)، منشأ صورت‌های فلکی منطقه البروج، نجوم، سال پنجم، ۵۴-۵۵.
- رضی، هاشم (۱۳۸۱)، آیین مهر، تاریخ آیین رازآمیز میترائی در شرق و غرب از آغاز تا امروز، تهران: بهجت.
- ستاری، جلال (۱۳۸۰)، اسطوره و حماسه در اندیشه ژرژ دومنیل. تهران: نشر مرکز.
- طاهری، علیرضا؛ شعراف علیایی، سالومه (۱۳۹۰)، بررسی تطبیقی گرگ‌ویل‌ها و سرستون‌های تخت‌جمشید، جلوه هنر، دوره سوم، شماره ۱، ۷۴-۱.
- کریستین‌سن، آرتور (۱۳۹۳)، نمونه‌های نخستین انسان و نخستین شهریار در تاریخ افسانه‌ای ایران. ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی، تهران: چشمه.

Benveniste, Émile. (1932). Les classes sociales dans la tradition avestique. *Journal Asiatique*, vol. 221. Creuzer, Georg Friedrich, (1836), *Symbolik und Mythologie der alten Völker - Vol 1*. Druck und Verlag; von Carl Wilhelm Leske. Leipzig – Darmstadt.

Darmesteter, James, (1892), *Le Zend-Avesta*, Paris: Musée Guimet.

MacKenzie, D.N, (1971), *A concise Pahlavi dictionary*. London: Oxford University Press.

Pokorny, Julius, (1959), *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch [Indo-European Etymological Dictionary] (in German)*. Volume III. Bern, München: Francke Verlag.

Gurshtein, A, (1997), The Origin of the Constellations, *American Scientist*. V.85, N. 3, USA, pp.264-273.

Huxley, Margaret, (2000), The Gates and Guardians in Sennacherib's Addition to the Temple of Assur, *Iraq*. Vol. 62, pp. 109-137 Published by British Institute for the Study of Iraq.

Lenormant, François, (1877), *Chaldean magic: its origin and development*, London: S. Bagster and sons.

Van Buren, E. Douglas, (1947), The Guardians of the Gate in the Akkadian Period. *Orientalia, NOVA SERIES*, Vol. 16, No. 3, pp. 312-332.

URL 1: <https://oi.uchicago.edu/museum-exhibits/khorsabad-court-gallery>

URL 2: <https://therealsamizdat.com/tag/nimrud>

URL 3: http://ghiasabadi.com/shir_gav.html

گزنفون (۱۳۸۳)، لشکرکشی کوروش، یا، بازگشت ده هزار نفر، ترجمه وحید مازندرانی، تهران: دنیای کتاب.
لوکوک، پیر (۱۳۸۹)، کتیبه‌های هخامنشی، ترجمه نازیلا خلخالی، فرزانه روز.

محمدی خبازان، سهند؛ حبیبی، میترا (۱۳۹۷)، اسطوره‌شناسی تمثیلی مجموعه تخت جمشید. نشریه هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، دوره بیست و سوم، شماره ۴، ۲۷-۴۰.

محمدی خبازان، ساین (۱۳۹۷)، اسطوره‌شناسی تمثیلی نقش‌مایه دهن‌اژدری. کنگره نقش: کتاب‌آرایی ایرانی.

محمدی خبازان، ساین؛ محمودی، سیدامیرسعید؛ نامورمطلق، بهمن (۱۴۰۱)، تحلیل تمثیلی دولت‌خانه صفوی در اقلیم اصفهان. معماری اقلیم گرم و خشک. دوره دهم، شماره ۱۵، ۲۳۱-۲۴۴.

معصومی، غلامرضا (۱۳۵۵)، معرفی کاشی لاجوردی با نقش عقاب دوره هخامنشی در موزه ایران باستان. مجله هنر و مردم، دوره چهارم، شماره ۱۶۴، ۲۰-۲۷.

نامورمطلق، بهمن (۱۳۹۲)، درآمدی بر اسطوره‌شناسی، تهران: سخن. عوض‌پور، بهروز؛ نامورمطلق، بهمن، (۱۳۹۵)، اسطوره و اسطوره‌شناسی در نرد در ژرژ دومنیل، تبریز: موعام.

واندروردن، بارتل (۱۳۸۶)، پیدایش دانش نجوم، ترجمه همایون صنعتی‌زاده، انتشارات دانشگاه شهید باهنر، کرمان.

هینلز، جان راسل (۱۳۹۱)، شناخت اساطیر ایران، ترجمه ژاله آموزگار و احمد تقضلی. تهران: نشر چشمه.

Barasch, Moshe, (1990), *Theories of art, from Winkelmann to Baudelaire*, New York and London: routledge.

Bartholomae, Christian, (1961), *Altiranisches wörterbuch*. Berlin: K. J. Trübner.